Соколёнок

Лашын

4/2019
июль–август

0+

БАЛАЛАР УЬШИН ЭКИ АЙДА БИР КЕРЕ ШЫГАТАГАН РЕСПУБЛИКАЛЫК ЖУРНАЛЫ

Муса Курманалиев

АНА СОЬЗИ

Уйкла, балам, юм коьзинъ,
Юм-юм коьзинъ, юлдызым!
Баьриси де уйклаган,
Сен де уйкла, ялгызым!

Уйкла, балам, юм коьзинъ,
Юрек майым, сен азым.
Кеште тыныш уйкла сен,
Ойнап оьтсин куьндизинъ.

Тынъла, балам, кулак ас:
Коьрер куьнинъ коьп, сен яс:
Яманлыктан эрек каш,
Яхшылыкка йоллар аш.

Тынъла, балам, кулак сал:
Окы, уьйрен, билим ал.
Атанъ, ананъ – Тувган Эл,
Тувган элинъ саклап бил.

1948 йыл.

Култаева Дженнет

Эм шаьйир Иса Капаев

Капаевлер аьелинде уьш белгили язувшыларымыз бар: аты савлай элимизге белгили Суьйин Капаев, онынъ улы Иса Капаев эм Исадынъ аьели Кельдихан. Аьлиги заманада арамызда яшап эм аьрекет этип келеятырганы язувшы эм шаьйир Иса Капаев инимиз. Айтып озайык, Иса Капаев Карашай-Шеркеш республикасында уьйкен авыллардынъ бириси – Эркин-юрт авылында 1949-ншы йыл 16-ншы июнь куьн тувган. 19 ясыннан алып орыс эм ногай тиллеринде оьзининъ асарларын язып баслаган. Онынъ биринши хабарлары Черкесск каласындагы «Ленин йолы» газетасынынъ бетлеринде баспаланадылар. 1975-нши йыл Москва каласына Максим Горький атындагы адабиат институтын битиреди. Эм сол йыл ок Черкесск каласында ногай тилинде «Куржын» деп аталган биринши проза китаби баспаланады. Оннан сонъ автордынъ хабаралары эм повестьлери Москвада «Дружба народов», «Знамя», «Юность» журналларында, Дондагы Ростов каласындагы «Дон» журналында шыгадылар. Сав элимиз окыйды. Соьйтип, адабиаттынъ кенъ йолына абытын баслаган. Аьлиги заманда Иса Капаев отыздан артык болган китаплердинъ авторы болып саналады. Ол бизге тувыл, коьплеген ерлеге белгили болып келетаган язувшымыз.

Иса Капаев бир хыйлы заманнан алып ятлавлар да язады эм баспалайды. Ол оьзининъ поэтикалык асарларында да халкымыздынъ бурынгысы эм аьлигисин коьрсетпеге шалысады. Эм оны билуьв уьшин онынъ баспаланып келетаган поэтикалык асарларын окув керек. Шаьйирдинъ ятлавларынынъ бир куьбининъ 2013 - нши йыл Черкесск каласында шыккан «Асыл соьз» деген ногай шаьйирлерининъ антологиясына кируьви де оьнери барлыгын айтпайма экен?!

Аьдемнинъ яшавы эм оьмир оьтуьви де йолы ман байланыслы. Ногайда «Йолавшы йолда калмас» деп, босына айтылмаган. Иса инимиз аьли де поэзия йолы ман баратаганын сеземиз:

Кенъ коьсилип, йол ятыр
Тувра меним алдымда,
Ашылар деп ойлайман
Бактым, эште, бу йолда.

Мен йолдаман, йолдаман,
Йолавшы болып бараман,
Яшав ызын бу йолга,
Соьнмесин деп саламан!

Йолда юрип язган ятлавлары да халкымыздынъ юрегине сокпагын саладылар. Кайбир асарларында шаьйиримиз алдынгы халк яшавын, турмасын, аьдетин, кылыгын коьрсетпеге ымтылыслы болады. Оны мине сыдыраларыннан ашык коьремиз:

Ногай дала – уллы дала!

Иртыш сувдан аккерманга
Кенъ яйылып созылган.
Ногай атлар тегис этип,
Онынъ ерин таптаган.

Бабалар да сонда яшап,
Шетин-кырын айланган,
Малды эркин саклаган,
Саф аргымак асыраган,
Берекетли яшавдынъ
Туьп маьнесин анълаган...

Сосы ногай даласында яшап туратаган эм онынъ келеектегиси болаяк, онынъ бактысын шешеек яс несилге оьзининъ ясыуьйкен оймаслагатын да береди:

Йигерли бол, ногай бала,
Юрген ерде адалама,
Намысты таза сакла,
Оьзинъди оьктем сана!

Иса Капаевтинъ философиялык ой йосыгында язылган ятлавлары да аз тувылар. Оларды окып шыксанъ, ойланмай, артынъа бурылып карамай болмайсынъ. Аьдем болып сосы дуныяга кесек заманга келгенинъди сезесинъ, яшав да, ян да, аьжел де янасып юргенин билесинъ:

Оьлимсиз яшав йоклыгы –
Шарты бизим дуныядынъ.
Аьр тири ян да сезбейди
Йогардан берген болжалын,
Ама ол билмей болмайды
Аявсыз аьжел барлыгын...
Яде мине сыдыраларын алып карайык:

Яшав –
оьлим –
заман –
Топырак –
шыбын –
инсан.

Бу уьзилмес туьзилистен
Аьлем– дуныя ясалган.

Не деп айтсак та, аьли заман авыр. Аьдемлер эм ямагат оьзи де бек туьрленген. Енъилден эсе, авыр вакытлар коьп расадылар. Автор яшавдагы сосы аьлди аьруьв анълайды эм биледи. Тек берилмейди осал затка. Белин бувады. Яшав оны шыныктырады, сусын бийиклетеди. Оны да сосы кыска ятлавында язылган сыдыралардан анъламай болмаймыз:

Эй, йигитлер, йигитлер,
Бир болмайман сизлер мен!
Кор яшавга шыдамай,
Мен-буздан да сувыкпан –
Мен ялгызбан, ялгызбан!

Оьмир мени шыныктырган:

Янды эсеп болат заман,
Оьтти оьткир кылыштан,
Сувга кирип, отта янган
Сусым бийик Карлытавдан!

Оьзининъ халкы уьшин салган уьлисин де биледи эм оьктем болып айтады:

Куьтпесем де, билемен:
Эскеруьвлер айтылар,
Макалалар язылар.
Уьндирикке тизилип
Китаплерим салынаар...

Аьли салынып эм сакланып та китаплери автордынъ турадылар халкы ман. Иса Капаевке 70 йыл толады, заьлим яс. Ол аьли де яшавдынъ йолы ман барады. Эм биз, ногайлар, шаьйир Иса инимиз аьли де коьплеген ийги ятлавлары ман бизди суьйиндирер деп, сеним этпеге суьемиз. Огырлы яс болсын, тагы да емисли болсын!

А.Култаев, шаьйир, Махачкала.

Иса Капаев

Кобызы ман кыз

(эртеги)

Бурын-бурын заманда бир оьксиз кыз яшаган. Онынъ бир кобызы болган. Бир куьннинъ биринде кыз терекке минип, олтырып, кобыз тартады. Оны коьрип, мысык пан ийт янасып келеди экенлер.

— Теректен туьс! — деген мысык.

Кыз туьспеген, кобызын тарта берген.

— Теректен туьс! — деген ийт те.

Кыз туьспеген, кобызын тарта берген.

Мысык пан ийт Терекке минеек болганлар, ама мине алмаганлар.

Ашувланып, Теректинъ тоьгерегиннен айланганлар.

Сонда ийт эки карак кисиди аькелген. Карак кисилер келгенлер, кобыз тартаган кызга караганлар.

— Теректен туьс! — деген биринши киси.

Кыз туьспеген, кобызын тарта берген.

— Теректен туьс! — деген экинши киси.

Кыз туьспеген, кобызын тарта берген.

Караклар ашувланганлар. Терекке минеек болып айланганлар, олай да, булай да караганлар, мине алмаганлар.

Сонда биринши киси пышкы алады, экиншиси балта алады. Биринши шабады. Баскасы пышады. Мысык болса, миявлап, ийт болса уьрип, Теректинъ туьбинде ойнаклап айланадылар.

Кыздынъ кобызы токталады.

Мысык пан ийт тагы бек завкланадылар. Соны коьрип кыз йылайды. Аьне-мине Терек дуьрсилдеп йыгылмага турганда, коьктен наьзик куьмис йип туьседи. Сол йип кызды оьзине оралтып, алып кетеди.

Асылым

Асылымды сорасанъ –
Анамды тапкан Баислар,
Кытайда атын ойнаткан,
Бурнын коькке караткан.
Атам бетке карасанъ –
Иртыш бойда ок аткан,
Кобанда сабан айдаган,
Есеней тамга Капайлар.

Бизим ата-бабалар
Артык оьктем болганлар:
Тоьреши эди хожа-Ахмет,
Окымыс эди имам-Али –
Элде сыйды алганлар
Оьзининъ каты сусы ман,
Айткан акыл соьзи мен.
Атам кайда да билесиз –
Имам-Али улы Шоратай,
Элге Соьйин деп данък болган –
Атаклы шаьйир! Зегени онынъ кайдай!
Мени де тергеп армайсыз...
Соьйиннен тувган Исаман.
Атам берген яным бар,
Ногай деген халкым бар.

* * *

Куьтпесем де, билемен:
Эскруьвлер языдаяк,
Макалалар болаяк,
Уьндирикте тизилип
Китаплерим тураяк,
Коьплер авыз курытып,
Язганымды мактаяк,
Оьзгелер, коьзин тесип,
Янъылыс сонда табаяк,
Топлап язганыма
Куьнлеген де шыгаяк.
Тийислимен деп сенемен
Тек бир уьйкен баргыга:
Яс оьспир книгамда (китабимде)
Янына керек демев,
Туьз уьмит табаягына,
Юрегинде буьлкилдеп
Алал ниет туваягына.
Эште соны ок билсем,
Ятып сувык мезарда,
Яшагаман, язгаман деп,
Бос оьмир суьргемен деп,
Бир де мен оькипмесим!..

Туьгисуьв

– Авызынъды тый! – деп атасы, бурынынынъ астыннан ойсыз, кайгысыз йырлап турган оьзининиъ йыл ярымлык баласына акырады.

Бала коьтеринки даваздан сескенип кетти, сонъ авызын явып, тешкеуруьвли коьзлери мен атасына карады. Неге акырасынъ деген-дей болып, онынъ юзинде айыплык энди.

Не ди бу?.. Белки?..

Белки, бала дуныя ман туьгисти. Атасы тувып, атасынынъ давазы ман ога дуныя, тымалак ер юзи акырды. Оьмири бала болып юреек тувылсынъ, ойсыз, кайгысыз оьзинъди юргистпеге амалынъ йок деп, айтып, ол оьзининъ барлыгы акында билдирди. Бу яшавдынъ акыйкатлыгы ман биринши айкасув. Биринши туьгисуьв болды. Ол зат тагы да коьп кере болаяк. Бала сол затка уьйреншикли болганша, сондай акырувлар кайтараланып тураяклар. Эм олар оьзинъди изле, оьзинъди тап, оьзинънинъ энъ баслапкы мырадынъды, оьзинънинъ тувралыгынды тап деп тураяклар!..

Домбыра

Домбыра халкымыздынъ бурынгы саз алаты болады. Оны колга алып халк куванышларында – тойларда, байрамларда, баскалай шатлыкларда сеси занъырап эситилген. Белгили йыравшылар домбырады колларына алып, шеклерин шертип, туьрли йырларды йырлаганлар, йыр ярысларында катнасканлар. Сондай йыравшылар халктынъ бай эposын авыздан авызга йырлап, яйганлар. Аьлиге дейимде домбырады шаладылар «Яндыр йигит», «Йылкы саз», «Кырк баьтир» эм халк авызында сакланган баскалай йырларын.

С.Култаева.

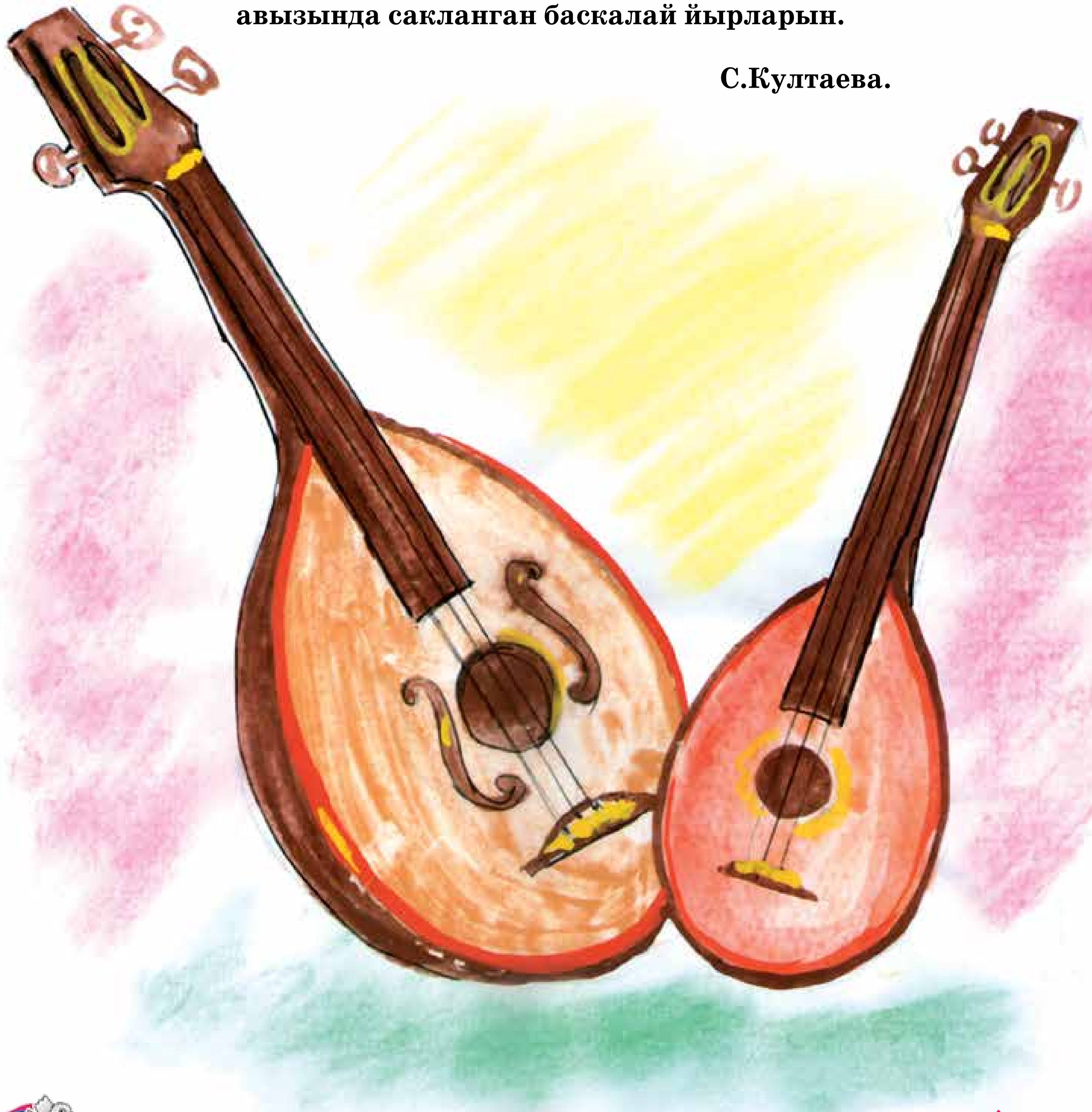

Балалар-яшав куьези

Бала-аьр бир аьелдинъ куьези, наьсиби, алдыга салган мырады. Эгер аьелде коьп бала болса, оны наьсипли деп санап: «Балалы уьй – базар, баласыз уьй-мезар», – дегенлер. Коьп балалы уьйди кунтлы деп санаганлар. Аьлиги заманда санымыз аз болганда, тилимиз мутылып бараятырганда, биз халкымыз бан байланыслы ийги хабарлар эситсек, тоьбемиз коькке етеди, алдыга салган сенимимиз акланар деп сенип, солардынъ акында баьрине де айтпага суьйип турамыз.

Буьгуьнги соьзимиз Саратов калада яшайтаган Абдулнасыровлардынъ аьели акында. Олардынъ тувган ери Нефтекум районынынъ Абрам-тоьбе авылы. Яшав оларды Саратов калага элтеген. Уьй иеси Радик Казый улы Саратов каладынъ медакадемиясын кутарып, сосы калада ислеп калган, буьгуьнлерде ол травматолог, ян косагы Румина экономист. Олардынъ наьсиби уьш йигитлери: Раиль 10 ясында, Рауль бесте, Ролан болса аьли де бир ясына толмаган кенжепайлары. Олар Саратовта озган «Золотая нить семейных традиций» деген Халклар ара аьел куьнине багысланган конкурста экинши орынды, 2015 йыл болса «Энъ ийги яс аьел» деген номинацияда енъуьвши болдылар. 2017 йыл «В семье единой» деп аталган миллет маданият фестивалинде Абдулнасыровлар Гран-приге тийисли болдылар, 2016 йыл «Радуга семейных талантов» деп аталган аьел фестивали Саратов каладынъ Волжский районында оьткен эди, онда да сосы оьнерли аьел биринши орынды алган Былтыр болса ашык аьел дурбат конкурсында да Абдулнасыровлар аьели биринши орынды бийледилер.

Сондай оьнерли аьелдинъ йигити Раиль эки айдан домырады уьйренип, тек янъыларда озган халклар ара оьнерлилер конкурсында енъуьвши болды. Ол Арсланбек Султанбековтынъ «Домбра» деген йырын йырлап эситтирди. «Биринши степеньли лауреат» деген диплом ман эм кубок пан савгаланды.

С.Майлыбаева

Д.М.Шихмурзаев

Ят кыз

(хабар, басы 3-нши номерде)

Ахматтынъ эсине Рахметтинъ соьзлери келип туьсти.

– Аь мен сени коьргенлей ок яраттым. Тек мен сенинъ яратканынъды билмей, «мендей шоферды суьееги барма» деп, оьзимди оьзим корлайтаган эдим, – деп Ахмат сигарета камызды да, – Аьр дайым ойлаганынъдай, айтканынъдай болатаган болса, мен... Мен сага айтканым йок. Мине тынъъла. Атам 1943 йыл согыста каты яраланып Грозный каласына госпитальге туьскенде, анам да аврыйтаган эди, болса да, мени мен карындасымды авылдаска таслап, атамды коьрмеге самолет пан барганда, бир эсирик шофер машинине бастырып оьлтирген. Коьпке калмай атам да оьлген. Шоферга ша суд эткенлер, оннан не пайда, атам ман анадан эки бала етим калса... Карындасым эрге шыккан, заводта ислейди, аь мен-шофер. Детдомда да турдым, ФЗУ-да да окыдым. Ыланъкалы эдим. Тагы да окымага ойым ша бар, – деп, авызындагы сигаретасын силкип таслады да, кыскаша автобиографиясын айтып салды. Ахмат онъ бетинде олтырган Сафурадынъ манълайыннан суьйип, басын оьзининъ басына суьйкендирип, онъ колы ман онынъ явырыннан ыслап оьзине карап кысты.

– Даь, – деп куьрссинди де Сафура, – Кыйынлыкты, азаплыкты ким шекпеген, ким шекпеген, ким коьрмеген. Адем бир ниетликте, бир мuратлыкта, бир тилде эм тилекте болса, суьйимлик те сол шаклы беркли куьшее береди. Мага коьре, биз бир биримизден корккандай тувыл, коьптен танысканмыз, аьллескенмиз. Сенинъ айткан соьзлеринънен сонъ, мен сени айлак та бек... – деп Сафура, олтыргыштынъ янында турагалып турган Ахматтынъ колтыгына кирип сынъкылдады эм айтаяк соьзин айта алмады.

– Сафура! – деп, Ахмат Сафурадынъ яслы коьзин колынынъ аясы ман суьртти де, – Бизим арамызга эш бирев шоьп какпас...Анъла...Мен де сени суьемен...Тек...Тек айта алмай юри эдим.

– Ахмат! – деди Сафура, оьзи тигилип карап, – Бу кеше калай яхшы! Мундай яхшы кеше мага бир заман да болмаган, – деди кыз.

Ахмат мунълы кепте:

– Мен де етим, сен де етим, уьйленсек ярамайма? Биз тувыл, залимдей аьдемлер: сен техникум кутарып ислейсинъ, мен-шофер...Калай коьресинъ? – деди.

– Сен эки коянды ыслаяк болма? – деп, Сафура куьлди де, – Куьзге дейим карайык, шак туьрленмесе...

«Язда аьруьв бавда шешекейлер,
Олардан де аьруьв язда кызлар...»

– деп баслады Ахмат.

– Энъ баслап, заочно институтка туьсейик, сонъ уьйленермиз. Яхшыма? Сен макул болсанъ, мен макул. Бер колынъды! – деди Сафура. Бир бирисининъ колын алыш, хабарлай, парктынъ каранъалыгына ясырындылар.

Ахмат азбардынъ янында Сафурадан айырылгысы келмей, онынъ отлай янып турган коьзлерине карап:

– Яхшы кешли бол, уйкынъ татли болсын. Коьрискенше!.. – деп, Сафукрадынъ назик бармакларын кысты да, куьлди. Сонъ орам ман, сызгыра берип, йоьнеди.

Сафура Ахмат коьринмегеншеге дейим карап турды, сонъ «сосындай ашык киси мен ким яшамас эди» деген ой ман азбарга кирип кетти.

Мурат Авезов

Юлдызлы бир кешеде

Бу дуньяга энгенмен
Юлдызлы бир кешеде.
Яхшылкка сенгенмен,
Ян куьйсе де неше де.

Яшадым деп босына,
Оькинип эш айтпаспан.
Оьткен йолдынъ басына,
Он айланып кайтпаспан.

Мен оьзимше яшадым,
Туьзетпеспен бир затта.
Коьнъил оьрде ушады,
Кевде ерде – азапта.

Тек бир затты тилеймен
Таьнъиримнен неше де:
– Суьювимнен оьлейим
Юлдызлы бир кешеде.

***

Кайырады поэтлерди
Мынъ инсаннынъ казасы:
Толмай калган уьмитлери,
Ялгызлыктынъ язасы.

Оькинтеди поэтлерди
Оьктемлердинъ оьршуьви:
Кызыл тилди берк киртлердей,
Йырды йыртып оьлшеви.

Муьнъайтады поэтлерди
Мисетсинмей караган
Сезимсиз каврак коьзлердинъ
Аязынынъ сувыгы.

Тонъыстады поэтлерди
Куьншилердинъ кушагы.
Кайтпаска кеткен тенълердинъ
Куьл ойнаган ошагы.

Оьлтиреди поэтлерди
Суьйим саткан яндасы,
Оьркен атпас сезимлердинъ
Юректеги сынтасы.

Аяманъыз поэтлерди
Бек кешиккен аяв ман,
Саргайманъыз сол куьнлерде
Каьпилисли йоювдан.

Анвар-Бек Култаев

Балалар дуньясында

Биринши кар

Эртенъги шак. Кара мысык уьйден шыгып кетеди. Табанын батырып кар аькеледи. Биринши кар. Онынъ ийиси бар. Кайдай аьлемет! Даьми бар! Биринши кар. Кырда кар явады. Уьй алдында айланады. Ап-ак явлык уьй алдын япкандай. Биринши кар! Ногай космонавт.

Радиодан космоска аьдем ушканы билдирилди. Ол Юрий Гагарин эди. Тагы да коьп ушувлары болдылар. Ногай куьеви Владимир Джанибеков та ушты. Тек ногайдынъ оьзиннен аьли де космонавт йок. Мен хат яздым Джанибековка. Маслагат алдым. Энди аьзирленемен космонавт болмага. Мен ушарман.

– Бу ногай космонавты! Бу бизим Гагарин, – деп мага да айтарлар.

Энъ ийги савга

Сакинаттынъ тувган куьни эди. Аданасы ога узын лента аькелди. Анасы ога ыспайы баьпиш кийдирди. Атасы болса бир китап ыслатты. Ол кагытка оралган, лента ман байланган эди.

Сакинат китапти ашты эм окып баслады. Аты онынъ «Ногай эртегилери» эди. Кызыклы. Бириннен бири ийги.

– Сакинат, явлыгымды аькелши! – деди сонда анасы.

– Токтагы, мама, токта! Мен эртеги окыйман. Бираз калып туры! Аз!

Сакинатка бу китап энъ ийги савга эди.

Балалар бавында

Мен Куьнбатарда яшайман. Авылда балалар бавы бар. Мен ога юремен. Онда мектебтен балалар келедилер. Олар суьйинип айтадылар:

– Мине сизге савгалар!
– Мунавы шорап!
– Мине тостакай!
– Дорбадынъ бавыша!

Балалар суьйинедилер. Алибийде шорап. Сакинатта тостакай. Алие Мусаевнада дорба.

Кыста

Ох, калай сувык! Бурынды ярады. Биз мектебке барамыз. Алибий мен Мурзабий. Сакинат пан Хадижат. Аьскербийдинъ артыннан Асият Кожахмет пен. Тайысамыз. Йыгыламыз. Кенем де мектебке заманында барамыз.

Калай аьруьв кыста!

Сарыбас

Меним атам бригадир. Биз эртерек турамыз. Сарыбас деген атымыз да бар. Оны мен эртерек артезианга аькетип сувгараман. Сонъ уьйде ем беремен. Буьгуьн де куллык эттим, атам басымды сыйпады. Сарыбас мага бир аьлемет болып карайды.

Олар куллыкка кеттилер. Артларыннан шанъ борап калды...

Янибек

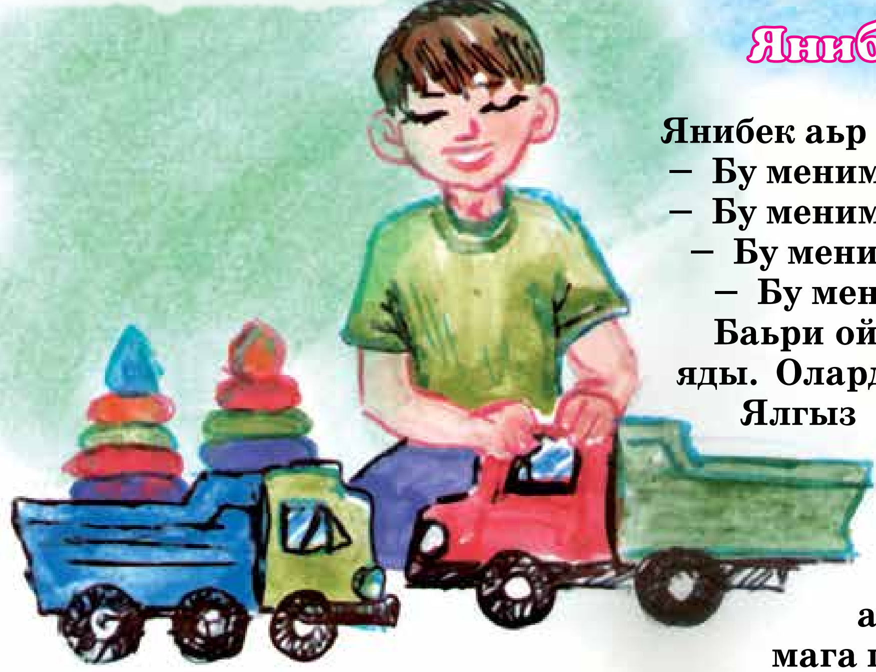

Янибек аьр заман айтады:

– Бу меним тобым!
– Бу меним атым!
– Бу меним аягым!
– Бу меним таягым!

Баьри ойыншыкты тоьгерегине йыяды. Оларды йылы кепте кушаклар. Ялгыз олтырар. Тенълери оны калдырадылар. Янибек ялгыз олтырып ялыгады. Тоьгерекке карайды. Бос. Бирден ол, янъылысын анълап, калганларды ойнамага шакырады.

Джамиля Аманбаева

Санавлар

Бир, эки, уьш,
Ушып келда бозторгай кус.
Турна, коькек, карлыгаш,
Келди баьри конакка,
Йырын яйып данъылга.

Коян коркак бавга кирди,
Бавдан коян пыхы тапты.
Уьзип кызгылт пыхыды,
Коркак коян бавдан кашты.

Пысылдама ак казы
Коркып сеннен кашпайым.
Коьгеленге айдадым,
Ас, сувынъды салайым.

Бак, бак, бак – деп баркылдап,
Баьпий сувда юзеди.
Балыклардынъ баьринде,
Сув ишинде куьтеди.

Курунтурсын Мамбетов

Язлык шоьлим эсимде

(хабар)

Мен бир алты ясларымда болар эдим. Тетем Малият пан эртенъги язлык шоьллигине тез-тез шыгатаган эдик. Куллыклар да аз болмайдылар. Янъы тувган коьжис балаларын, шипийлерди отламага аналары ман шыгарамыз. Тетем ясыл оьлен уьстине олтырады эм онынъ касына мен барып олтырып каламан.

Меним эсиме аьлиге дейим де мунавдай затлар келип турадылар: сосындай аьлемет кишкей, аьлемет ыспайы коькис балалары эм тавык шипийлери тек бизим ногай еринде болады кусайды деп...Боьтен де, коькис балаларына мен сукланып карап туратаган эдим: кайдай олар сак эм кайдай олар тапкырлар! Олар оьзлерин карап та, оьзлерин аьруьв саклап та биледилер. Олар йогарыда ушатаган аьр не кусты да коьредилер эм оларга карап аладылар! Олардынъ тоьменлегенин коьрселер, аналары кышкырадылар. Эм сол саьат ок балалары ювырап аналарынынъ касларына йыйыладылар. Биревлери калын оьленнинъ арасына киредилер эм ясырынадылар.

Яз эм яй айларында авлакта йыланлар, кирпилер коьп боладылар. Коькис балалары яде шипийдинъ бириси оларды коьрсе, кышкырып йибереди эм оларга калганлары да балаларынынъ янларында турадылар. Ондай шаклар менде аз болмаган. Аьли де коьзим алдында сол затлар...

Бираз оьсе-оьсе келе, олар мага кишкей кеделерди эсиме туьсирип коядылар: бир-бириси мен эрисетаган, бир-бириси мен тарыксыз зат уьшин тартаган. Тек коькис балаларынынъ балалардан эсе баскалыклары бар. Демек, коькислердинъ эр шипийлери бираз ашувлангыш эм ашвлы эсли кепте боладылар. Эгер дейим сол эр шипийлери бир-бириси мен тоьбелесип басласа, тоьгерегинде бир затты да коьрмейдилер, мен кайбир заманларда оларда оьз колларым ман айырып алатаган эдим. Сонынъ оьзинде канатлары ман бирбирин урмага ювырадыылар. Ама тыныш отлап юргенде коькислер эм атаманлар бек ыспайы эм парахат куслар деп, ойлайман.

Тагы да бир зат акында айтпага суьемен. Коьргенсиз экен, кайтип атаманлар касындагы коькислерге «Карав» этетатганларын! Онынъ тоьгерегинде канатларын яяды, баслары кызарадылар. Ойлаяксынъ, олар выставкада турадылар! А бу куслардынъ коькислери асылында тынълавлы, бойсынмалы болып коьринедилер. Коькислер кайбир заманларда тавыклардан, коразлардан да коркадылар. Аь каркыралары олардан уьйкен эм коьпке мазаллы.

Тек бир заманда булай зат болып калады: онынъ акында да айтпай болмайман. Яз басында коькис азбарга оьзининъ шипийлерин алып кыдырмага шыкты. Оларга карсы болып бизим ийттинъ кишкей дегенде кишкей ети-сегиз куьшиги шыгып калмаспа. Сосы коькис сиз неге меним балаларым алдында турасыз дегендей этип, йорык барды да куьшиклердинъ бирисининъ басыннан шокыды. Сол заман куьшиклер акырып-кышкырып аьриси аьр якка карап шавып кеттилер. Бир кере сосы коькис янына келип конган уьйкен каргады аягы ман урып йыгып коймадыма!

Коькис оьзининъ шипийлерине ювык этип бир затты да йибермейтаган эди. Аьне сол затлар суьвреттей болып, меним коьз алдыларымда аьли де турадылар: ясылланган ногай авлагы эм онда кыдырып юрген куьп-куьп куслары да...

Тагир Акманбетов

Оьлидинъ асы

Тазаланмаган дуьгиге Караногайда шаьлтик дейдилер. Ногай аьелинде дуьги мен туьрли-туьрли аслар асыладылар, тек мусылманлардынъ дини мен байланыслы болган ас, кишмиш пен дуьги асылмайды. Олай дегеним, муьскин кисидинъ етисинде, кыркында, юзине, акыр асында кишмиш пен дуьги асылады.

Бир кере бала бавдынъ казаншысы дуьги мен кишмиш асыпты экен.

– Бала бавында бирев оьлипти, – дейди бир бала уьйине барып.

– Неден билдинъ? – деп атасы оннан сораган.

– Буьгуьн бизге оьлидиниъ асын бердилер, – депти бала, коьнъили коьтерилген кепте.

Канъыраган сув

Атасы бавда тереклерди сувгарганын баласы коьрип, донък-донък этип, уьйге кирип, шоьмиш пен сувды шырылдатып шелекке куяды.

– Балам, не этесинъ? – деп анасы оннан сорайды.

– Канъырган сувды сувгараман, – дейди сонда баласы да.

Ийттинъ анасы

Бир хатын кыймасынынъ уьйине барады. Кыймасы болса бир ерге кетипти экен. Кыймасынынъ уьйинде доьрт яслык аьвлети тоьрде ойнап туры эди.

– Ананъа айтарсынъ, мени келип кетти деп, – дейди хатын соьлеги балага карай берип.

– Аьруьв, айтарман.

Коьп кешикпей баладынъ анасы келеди.

– Бир хатын келип, сени йоклап кетти, – дейди бала.

– Ол ким экен?

– Ырыскелди деген ийтти билесинъме? – дейди сонда бала да.

– Билемен, балам, билемен.

– Сол ийттинъ анасы, – дейди бала.

Ытти уллы сабантой

Аявлы окувшылар! Сосы макаладынъ заманы озган болсада, маьнеси бир заманда да озбаяк. Сонынъ уьшин, ким биледи, баска авыларда да сондай байрам озгармага мырат эткен аьдемлер де шыгар деген ойга келемиз. Мутылмасын аьдетлер.

Эсимизден кетпес байрам ытти 20 коькекте Куьнбатар авылында. Ол авылга кирген ерде кенъ майданда тоьгерегине мынълаган халкты йыйды. Кабардино-Балкариядан келген конак-артистлер, Аштархан областиннен, Татарстаннан, Ставрополь крайыннан, Карашай-Шеркеш республикасыннан, Кизляр, Бабаюрт, Тарумов, Шелков районларыннан. А Ногай районынынъ баьри авыллары да сосы куьн Куьнбатар авылда эдилер. Эстен кетпес байрамды коьрген халк оьмиринше мутпас деген ой келеди. Авылга киреятып онъ бетте шайкалып оьскен яп-ясыл бийдай, сол беттен тизилип оьскен акланган тереклер коьзди суклантты. Энъ ярасык коьринис уьйкен этип салынган «Хош келдинъиз, конаклар!» деп язылган бийик буьгедек бек ярады, эки яктагы эки аьскершилер болса, келгенлерди коршалап туры эдилер. Алыстан ок бийик тоьбедеги елпилдеп турган байраклар юректи коьтерди, домбра сеси занъырайды, коьплеген коьликлер, конаклар, ярасык миллет кийимлерин кийген артистлер шоьл майданын бир аьлемет оьрнекке усатадылар. Байрамды юриттилер Куьнбатар авылдынъ оьнерли яслары Даниял Исакаев эм Зухра Булгарова. Байрамды аштылар авылдынъ ясы уьйкенлери Бейтулла Аджиниязов эм Сраждин Межитов, дуа окыды район имамы Мухаммад-хаджи Атангулов. Конакларды хош коьрип алды эм байрам ман кутлады район басы Мухтарбий Аджеков, ол оьз соьзинде бу йыл авылга газ келеегин, электросеть янъыртылаягын эм парк куйылаягын билдирди. Йыйылган халкты хош коьрип алдылар район депутатлар йыйынынынъ Председатели Руслан Насыров, депутат Рустам Адильгереев, Дагыстан халк язувшысы Бийке Кулунчакова, авыл ясы уьйкени Сраждин Межитов, бу авылда тувган шаьйиримиз Анвар-Бек Култаев, авылдынъ сыйлы бийкеси, мектеб етекшиси болып коьп йыллар ислеген, «Куьнбатар» гимнинъ авторы Лиза Джелкашиева, Куьнбатар авыл басы Алимурза Бариев, «Тувган Эл» деп аталган татар миллет маданиятынынъ етекшиси Эльмира Кадырова.

Концерт программады ярасыкладылар Акын Алибий Романовтынъ йырлары, онынъ яс домбрашылары, оьнерли домбрашы Файзулла Мусаев, Дагыстаннынъ ат казанган йырав бийкелери Айгуль Джумагулова, Зульфия Аджигеримова, «Айланай», «Карлыгаш», «Лашынлар» оькимет ансамбльлери, Кабардино-Балкариядан келген йыр ансамбили эм сондай баска кызыклы номерлери.

Байрамды аьзирлеген йигитлердинъ бириси Рустам Адильгереев районымызда яшайтаган 98 ясына еткен бир ветеран Шамсудин Шуваковка, алты баладынъ атасы Алимурза Шориевке эм Куьнбатар авылдынъ сыйлы окытувшысы Лиза Махмуд кызына акша баргыларын берди эм: «Тувган тилди сакламага керекпиз, аьеллерде коьп балалар болсынлар, ногайымыздынъ саны оьссин. Биз сондай аьдемлерди оьрметлемеге керекпиз!» – деди

Ювсаннынъ кокыган ийиси денимизге ден берип турды, куьннинъ сувыклыгына да карамай, аьдемлердинъ юзлери наьсипке толган эди. Ер-ерде туьрли спорт ярыслары оьттилер: куьрес, ок атув, аркан тартув, баганага тармасув. Ат шабыс болса йигерли йигитлеримизди сынады, олардынъ ярасык атлары коьздинъ явын алгандай эдилер. Колларындагы елпилдеген байраклары ман, ат уьстинде кадалган кырк йигитлерди коьргенде, бурынгы заман коьз алдымызга келгендей болды. Конакларды туьрли зияпетлер сыпырада тизилип куьте эди: катлама, боьрек, асылган этлер, кара сорпа, каймак, куймак, пыслак, явйоьрме, толтырма. Ногайдынъ суьйикли зияпети куьрелейди йыйылганлар таттылар. Термелерде коьп ярасык кийгизлер, бесик, бурынгы ногай уьйдинъ савыт-садагы, капталлар, билезик-кулакшынлар, ахыр-туьрли затлар тизилген эдилер.

Бу байрамды уйгынлаган эм сосындай йогары аьлде озгарган Куьнбатар авылдынъ фермерлери, предпринимательлери, авыл ямагаты бир тилде, бир ниетте эдилер. Тогыз айдан бермеген явмаган ямгырдынъ оьзи сабантойга карсы явды, ерге берекет берди, табиатты ясыл халшедей этти.

Сосындай байрам сабантой
Юреклерди коьтерди.
Баьри салган мырадка
Йигитлерди еткерди.
Казан-казан эт кайнатып,
Конакларын сыйлады.
Йигитлерин, ясларын
Йигерликке сынады.
Тускап окты аттылар
Оьткир коьзли увыллар!
Куьресуьвге шыктылар,
Билекли бизим палванлар.
Карагерлер кус кимик
Шаптылар кенъ майданда!
Бурныннан пус шыгарган
Атлар болды алдыда.
Куьрелей татып конаклар,
«Машалла Аллах!» – деп айттылар.
Домбра сесин тынълаганда
Дуныясын муттылар.
Биюв, ойын, йыр, ятлав –
Заъырады сахнада!
Бурынгыдай тап яшав
Кайнап коьздинъ алдында.
Тоьбе баста байраклар
Елпилдеди, яйнады.
Куьнбатардынъ сабантойы
Баьрине де ярады.

Салимет Майлыбаева.

Аьр бир аттынъ маьнеси бар

Бурынгы заманлардан алып аьдемлер дуныяга янъы энген саьбийине атлар тагып келгенлер. Кайбир атлар заманына коьре, эскиредилер эм таядылар. Олардынъ орынларына янъылары койыладылар. Эм ол да ийги белгили дер эдик. Ясырмага неден керек, биререде аьдемлер берилетаган атлардынъ маьнелерин билмейдилер яде анъламайдылар. Бизим ногай халкында да тагылатаган атлар аз тувыллар. Туьрли-туьрли миллетлерден кирген атлар да аз тувыл. Эм олар туьрли йосыкта эм туьрли аьлде тагыладылар. Ол да белгили. Меним ойыма коьре, солардынъ арасында арап тилиннен келген атлар айырым орын тутаган болып коьрнинеди десек, янъылыс та болмас.

Арап атлары бизим ногайларда мусылман дин мен байланыслы болып келгении ашык эм белгили. Сол атлар ногайлар арасында яйылганшага дейим, оьз миллетимиз таккан атлар табиатта болатаган туьрли-туьрли аьллер мен, бийик коьктеги юлдызлар ман, айванлардынъ эм баскалай туьрли затлардынъ атларын анълатып келген. Ондай мысаллар да аз болмас: Саьвле, Юлдыз, Куьнаьрьув, Айгуль, Куваныш, Боьригоьз, Сагындык, Сали, Юмабийке, Сарыгыз.

Ногайларда арап тилиннен киргистилинген эм кулланылып юретаган соьзлрдинъ аьр бирисининъ айырым маьнеси бар. Аьне солардынъ кайбиревлеринде токталмага суьер эдик:

1. Хатын-кызлардынъ атлары:

Зарипат – наьзик, юкка.

Зейнап – коькшил. Экинши маьнеси толкын.

Вайдат, Валида – ана.

Наида – мырадына етисуьв.

Фатима – суьтиннен, эмишегиннен ювык арада айырылув.

Рукиет – гоьзелли.

Тамила – уьмит этуьвши.

2. Яслардынъ атлары:

Ахмат – мактавга тийисли.

Али – бийик, бойшан.

Амир – аьким.

Анвар, Анварбек – бек нурлы, коьк береген.

Билал – сув береген, сувшы.

Ваап – юмарт, колы ашык.

Вагит – биринши, бирев.

Валий – дос, йолдас.

Хабиб – дос.

Аьшим – оьрметли.

Гусейн – коьзел.

Джамал, Жамал – коьзел сыпатлы.

Забит – басшы.

Заур – конак, мисаьпир.

Изет – оьрмет, намыс.

Кадыр – бажарымлы, куватлы.

Махмуд – мактавлы, сыйлы.

Межит – уьйкен, макталган, оьрметли.

Малик – аьким.

Муталим – талап этуьвши.

Надир – аз йолыгатаган.

Насыр – коьмекши.

Расул – элши, ваькил.

Рашид – туврa юруьвши, бьтир.

Самат – оьлмес, дайымлык.

Халил – йолдас, тенъ.

Кайбир заманларда эр кисилердинъ атларына да ят кесеклери косылып янъы ат та болады. Айтпага, Сали-Салимет, Керим-Кериме, Сапий-Сапият, Саит-Сайдат, Рашид-Рашидат, Амин-Аминат, Амина эм баскалары.

Бизим атларымыз арасында орыс эм оьзгелей тиллериннен келгенлер де аз тувыллар. Оларды да туьрли йосыкта такканлар: айтпага, дослык, таныслык саклансын, байланыс беркисин деп.

Не деп айтсакта, аьр бир аттынъ оьзининъ маьнеси бар. Эм оны билген, соьзсиз де, яхшы.

Аьзирлеген С.Култаева.

Балалар бавы

Ольга Высотская

Аьр куьн сайын келемиз,
Биз балалар бавына.
Онда бир коьп ойыншык бар,
Биз баьрисин билемиз.

Бил, мунавы, пароход,
Бил, мунавы, паровоз,
Саклай олар балалар,
Аьр кими де карайлар!

Балалар да суьйинип,
Янасады оларга.
Баьриси де оьктемсип,
Тийип карай: Маь сага!

Тамларда коьп суьвретлер,
Терезеде шешекей,
Ыслап, ыслап карайман,
Карамага разы ман!

Атка минип, олтырып,
Суьйген заман кетермен!
Сонъ айланып, ял алып,
Детсадыма келермен!

Орысшадан коьширген
А.Култаев.

Магомед пайхамбар ман байланыслы айтувлар

Магомед пайхамбар бир теректинъ астында яткан болады экен. Бирден ушып уянып калады. Оьзининъ алдында кылышын коьтерип турган душпаны Дьютурды коьреди. «Кая, Магомед, энди сени ким оьлимнен акалаяк!» – деп кышкырган Дьютур. «Алла!» – деп явап берген Магомед. Дьютур кылышын тоьмен туьсирген. Магомед кылышты онынъ колыннан силкип алады эм кышыкырып айтады: «Кая, Дьютур». «Билип кой аьши, сени сол ок Алла аман эсен акалады», – деген Магомед эм ога кылышын кайтарып берген. Эм соннан сонъ Дьютур пайхамбардынъ алал деген досларынынъ бириси болып калады экен.

* * *

«Ашувлы болганлар ман олтырганнан эсе, ялгыз олтырган артык. Ялгыздан эсе, аьдиллер мен олтырган артык. Уьндемей турганнан эсе, билим излейтаганга соьйлеген яхшыдыр».

«Бос хабар, юриткеннен эсе, уьндемей турган артык», – дейтаган болган Магомед пайхамбар оьзининъ соьйлесуьвлеринде.

* * *

«Алты туьрли вакытта бек сак болынъыз: айтатаган заманда, тек дурыс затты айтынъыз. Берген соьзинъди, – ерине еткеринъиз. Борышынъ барма-заманында беринъиз. Ойлаганда да эм куллык эткенде деакылды йойманъыз. Зорлык этуьвден колларынъызды акашынъыз. Эм баьри осал затлардан эрек турынъыз» – дейтаган болган пайхамбар соьз шыга калган вакытларда.

* * *

Бир кере Магомед шыптадынъ уьстинде уйклайды эм турганда бек кир болып турады. Сонда ога бирев айткан: «О, Алладынъ кулы! Сиз суьйген болсанъыз, мен сизинъ астынъызга юмсак затлар да тоьсеек эдим». Сонда пайхамбар булай яваплаган: «Бу дуныядан мага не керем? Мен мунда теректинъ салкынына кирген мен эм аьли оннан шыгаяк болып турган бир элгезермен».

Йыйган А.Култаев.

Анвар-Бек Култаев

Серник пен ойнаманъыз...

Булай алып каранганда, бала кайда яшаса да, не зат этсе де, коьзи боьлмедеги серникти коьрмей болмайды. Кайбир заманда ол уьйинде ким де бирев газпеш якканын коьреди эм оны оьзи де кайтаралмага ымтылыслы болады. Ондай мысаллар бек коьп. Соны ман аьли биз кыз эм эр балаларга маслагат беремиз: серник пен ойнаманъыз. Оьз басыннан серник пен ойнап, сонъ авыр аьлге калган баладынъ акында мине тоьмендеги ятлавда айтылады. Оны эс берип окып каранъыз эм тамам этинъиз: керекпе экен балага колына алып серник пен ойнамага?

Мен серниктинъ
Кутыгын колыма алдым,
Баьринде
Йыйып сыпырага салдым.
Фейерверк
Этип ойнарга ымтылдым –
Баьриде
Янды. Каранъада калдым.

Бир зат меним
Сакланмаган эсимде!
Тек от ялын бирден
Куьйдирди бетимди.
Кышкырык
Басланды сав уьйимде –
Оны этпен мен
Эш бир заман эндиги!..

Досларым,
Айтайым, эсте тутынъыз:
От пан ойнап,
Тек баьлеге каларсыз!!!

Басайландыргыш

У	Ю	К	Е	Ё	У	П	Р
К	С	М	В	Ш	А	Й	Н
Л	Э	С	К	И	М	О	В
А	Т	Р	Н	О	Г	А	Й
С	А	Р	Ы	Н	Э	Ю	Р
Р	П	С	Л	А	Ш	Ы	Н
Т	К	А	Р	А	Г	А	С

Тапшырма: клетка шинде язылган соьзлерди тавып каранъыз.
Мысалы: шай - (клеткада кара!)
Тапкан соьзлерди язып алынъыз эм кишкей хабар туьзинъиз.

Туьзген С. Култаева

Муьшкиллер эм юмаклар

1.

Быра, быра дерлер,
Ишиндеги Абдулгапар дерлер,
Оны коьрген ерлер,
Ахыры яхшы дерлер.

2.

Байтал тас табар,
Тас кулын табар,
Кулын таска иермес,
Байталга иерер.

3.

Тав тарсылдар, тана уьркер,
Тавдагы уьйдинъ малы уьркер,
Йылгадагы йылкы уьркер,
Йылысып юрген боьри уьркер.

4.
От ягада ол кымган,
Эки коьзин тас юмган.

5.
Инъир-минъир аяклы,
Сексен тогыз таяклы.

6.
Сабыр онынъ юриси,
Бар онда дав каркыра.
Кыста оьзи бир сабий,
Бармагын сорып тур!

Соколёнок

Лашын

4/2019

июль – август

Иллюстрированный детский журнал.
Издается один раз в два месяца.

Учредитель:
Министерство информатизации, связи и массовых коммуникаций Республики Дагестан.

Регистрационный номер
серия ПИ №ТУ05-00413 от 22.04.2019 г.
выдан управлением Роскомнадзора по Республике Дагестан.

Издается с января 1990 г.

Руководитель – главный редактор
М.М. Ахмедов

Редколлегия:
А.Исмаилов **(зам. гл. редактора)**
Т.Зургалова **(отв. секретарь)**
А.Култаев
Б.Кулунчакова
М.Авезов
С. Майлыбаева
С. Култаева **(редактор выпуска)**

Художественный редактор З.Даганов
Технический редактор Т. Лузина
Художник номера А. Самарская
Художник обложки С. Бицираев

Формат 60x84 $^1/_8$.
Бумага офсетная.
Уч. изд. л. 3,11.
Уч. печ. лист 3,26.

Сдан в печать 05.08.2019 г.
Выход в свет 07.08.2019 г.
Тираж 240 экз.
Заказ № 427.

Типография:
ООО «Издательство «Феникс-пресс».
Адрес типографии:
367018, РД, г. Махачкала, ул. Петра I, 61.

Редакция и издатель: Государственное бюджетное учреждение Республики Дагестан «Редакция республиканских литературных журналов «Соколёнок» и «Литературный Дагестан».
Адрес редакции и издателя:
367000, РД, г.Махачкала,
ул. Даниялова, 55.

Электронный адрес редакции:
litdag@mail.ru

Ногайский язык.

Индекс: на год - 63238,
на полугодие - 78432.

Цена свободная.